



## КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Ю. Г. Барабаш\*

### “ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ” ВИКЛИК ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Останні сесії роботи українського парламенту IV скликання відзначились активною боротьбою між пропрезидентськими та опозиційними силами відносно прийняття законів, необхідних для вступу у Світову Організацію Торгівлі. В основному вся аргументація обох сторін зводилась до впливу членства в СОТ на стан економіки в нашій державі. Питання членства в іншій міжнародній організації — військово-політичному блоці НАТО стало чи не ключовим гаслом на виборчих перегонах 2006 року для багатьох політичних сил, що бажали бути представленими у майбутньому складі парламенту. В цій ситуації сторони сперечались, насамперед, відносно військового співробітництва у межах цього об'єднання. До того ж питання членства в НАТО знайшло своє відображення і в Універсалі національної єдності від 3 серпня 2006 року, що став результатом переговорів між лідерами парламентських фракцій та главою держави під час створення парламентської коаліції. Все це відбувалося на фоні активних намагань України отримати врешті-решт членство в такому авторитетному міждержавному утворенні як Європейський Союз. До речі, членство в СОТ та НАТО, виходячи із виступів керівників держави, є лише кроками на шляху вступу до ЄС.

В умовах посилення інтеграційних процесів чомусь на другий план відійшло питання про вплив вступу до цих міждержавних утворень на інституційну систему Української держави. Насамперед, безперечна зміна ролі загальнонаціонального представницького органу у державному механізмі.

Питання впливу інтеграційних процесів на статус парламенту були предметом дослідження таких учених, як І. І. Лукашук, О. Ю. Тодика, Г. Люббе-Вольф, А. Фоскуле, О. Дудко та ін.

Метою цієї статті є аналіз характеру та змісту впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів на місце парламенту у державному механізмі, звернення уваги громадськості на напрацьовані за роки незалежності парламентські механізми, що дозволяють діяти Верховній Раді України як справді представницькому органу, і які можуть бути суттєвим чином змінені за умов членства України у вищезгаданих міжнародних організаціях.

© Барабаш Ю. Г., 2007

доцент кафедри конституційного права України Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент



У першу чергу потрібно звернути увагу на організаційну структуру сучасних міжнародних організацій. Згідно ст. 9 Північноатлантичного договору (Договору про утворення НАТО), що набув чинності 24 серпня 1949 року, для вирішення питань, які стосуються здійснення цього Договору, сторони засновують Раду, де буде представлена кожна із сторін. При цьому “формування такої Ради здійснюється таким чином, щоб вона могла оперативного зібратися в будь-який час”. Цей орган є вищим політичним і військовим органом у структурі НАТО, який може ухвалювати, як політичні, так і юридичні рішення. Зазначається, що Рада (Північноатлантична Рада) збирається на різних рівнях, а саме на рівні голів держав і урядів, міністрів закордонних справ, постійних представників у ранзі послів<sup>1</sup>. Відмітимо, що найбільш вагомим можливостям НАТО по врегулюванню міжнародних конфліктів є застосування країнами — членами НАТО військової сили заради оборони тієї країни-члена альянсу, відносно якої має місце військова агресія (ст. 5 Договору).

Що стосується Світової Організації Торгівлі, то керівництво цією міжнародною організацією, як і у випадку з НАТО, здійснює колегіальний орган із представників виконавчої влади країн-членів СОТ. Так, відповідно до ч. 1 ст. IV Угоди про утворення Світової Організації Торгівлі для керівництва СОТ створюється Конференція міністрів, яка складається із представників усіх членів. Конференція міністрів має повноваження приймати рішення по всіх питаннях, що входять до сфери дії будь-якої Багатосторонньої торгової угоди. В перерві між засіданнями Конференції (а це не менше одного разу на два роки) її функції здійснює Генеральна рада, що також складається із представників членів СОТ. Головним же завданням цієї міжнародної організації визнається забезпечення загальних інституційних рамок для здійснення торгових відносин між її членами (ч. 1 ст. II Угоди).

Як бачимо, завдання і можливості таких міжнародних утворень достатньо вагомі для функціонування кожної країни. В цьому зв'язку, ми підтримуємо думку О. Тодики відносно того, що “вступ до СОТ, Європейського Союзу, до НАТО та ЄСП — це питання стратегічного вибору розвитку країни, які стосуються інтересів не тільки теперішнього, але і майбутнього поколінь громадян України”. Тому такі питання слід вирішувати виключно шляхом референдумів<sup>2</sup>. До речі, саме такий спосіб вирішення питання про вступ до НАТО передбачений п. 27 вищезгаданого Універсалу національної єдності.

Повертаючись до впливу на інституційну систему таких важливих державних кроків, відмітимо, що в умовах посилення глобалізаційних процесів збільшується перелік питань, які можуть бути вирішені виключно на міждержавному рівні у формі укладення міжнародних договорів та угод. І, безперечно, що провідна роль в цій сфері діяльності держави відводиться Уряду. Як справедливо відмічає Г. Люббе-Вольф, традиційно прерогативою саме виконавчої влади вважалась міжнародна діяльність<sup>3</sup>. У таких умовах вирішення важливих питань, в тому числі і в межах означених нами міжнародних організацій, здійснюється за столом переговорів чи в межах обговорень на засіданнях керівних органів міждержавних утворень. Такі рішення, як уже наголошувалось оформляються у міжнародні договори.

<sup>1</sup> Міжнародне право / За ред. М. В. Буроменського. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — С. 180.

<sup>2</sup> Тодика О. Ю. Народовластие в условиях глобализации. — Х.: Право, 2005. — С. 133.

<sup>3</sup> Люббе-Вольф Г. Интернационализация политики и закат парламентской власти // КПВО. — 2004. — № 2. — С. 65.



Що стосується нашої країни, то відповідно до ч. 1 ст. 116 Конституції України<sup>4</sup>, саме на Кабінет Міністрів України покладається завдання забезпечувати здійснення зовнішньої політики. Поряд із цим вважаємо за необхідне відмітити, що втративши серйозні кадрові повноваження у сфері виконавчої влади після конституційної реформи, за Президентом залишилися досить серйозні можливості у сфері, яка, як уже зазначалось, є традиційною прерогативою виконавчої влади. Так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Президент України здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України. Щодо статусу таких договорів, то як це передбачається п. "а" ч.1 ст. 5 Закону України "Про міжнародні договори України"<sup>5</sup>, — це договори, які укладаються від імені України, тоді як Кабінет Міністрів має право вести переговори і підписувати міжнародні договори, які укладаються від його імені. Отже, попри втрату свого впливу на діяльність виконавчих структур всередині країни, Президент ще залишається достатньо сильною постаттю, що здатна впливати на зовнішньополітичну діяльність Уряду.

Західні дослідники відмічають практичну втрату парламентами своїх країн важелів на діяльність урядових структур у сфері підписання міжнародних угод, особливо тих, які були укладені в межах міжнародних організацій. Як приклад Г. Люббе-Вольф наводить ситуацію, що виникла внаслідок участі військових сил ФРН як складової контингенту НАТО у миротворчих операціях у Сомалі та Югославії. Справа у тому, що, згідно вищезгаданої норми ст. 5 Північноатлантичного договору, військові операції сил НАТО можуть носити лише оборонний характер. Тоді ж як у випадку із операціями у Сомалі та Югославії військової агресії відносно країн-членів НАТО не було. В тій ситуації на звернення парламентаріїв Федеральний конституційний суд ФРН відхилив їх звернення, зазначивши, що питання зовнішньої політики є компетенцією Уряду. Більш дивною стала ситуація, коли Уряд ФРН погодився із новою Стратегічною концепцією НАТО, яка суттєвим чином впливала на характер майбутньої діяльності цієї міжнародної організації, але, не зважаючи на такий зміст концепції, її навіть не подавали на розгляд парламенту. Звернення депутатів до Конституційного суду, як і в попередньому випадку, не дало очікуваного результату через те, що суд підтвердив наявність в урядових структурах як таких прав, зазначивши, що ратифікації підлягають лише ті міжнародно-правові документи, які зачіпають суттєві положення Північноатлантичної угоди.

Проблему тут ми вбачаємо у зменшенні ролі парламенту у процесі укладення міжнародних договорів на сучасному етапі державотворення. У правовій літературі зазначається, що сучасному парламенту властиві повноваження по ратифікації міжнародних угод, укладених главою держави та Урядом<sup>6</sup>. Найбільш гострим теоретичним питанням є перелік договорів, які підлягають обов'язковому поданню представницькому органу для затвердження. У багатьох випадках на рівні Конституції перелік договорів, які повинні обов'язково передаватися на розгляд і затвердження парламентом, сформульований у загальному вигляді. Як правило, мова йде про угоди, ратифікація яких потребує прийняття відповідних законів.

Проте в першу чергу, слід зупинитись на питанні участі парламенту та його структур на "доратифікаційних" стадіях. Насамперед проблемним у науці

<sup>4</sup> ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

<sup>5</sup> ОВУ. — 2004. — № 35. — Ст. 2317.

<sup>6</sup> Люббе-Вольф Г. Указ. работа. — С. 66-67.

<sup>7</sup> Лукашук И. И. Современное право международных договоров. — М.: Волтерс Клувер, 2004. — Т. 1. — С. 141.



залишається питання ініціювання укладення відповідних міжнародних угод з боку парламентаріїв. У правовій літературі зазначається, що, зазвичай, парламент включається у роботу щодо затвердження міжнародних договорів тільки після його парафування, тобто підписання угоди уповноваженими на те особами<sup>8</sup>. Як бачимо, самостійність та автономність урядових структур щодо вирішення питання про початок переговорних процесів задля укладення тієї чи іншої угоди навіть не піддаються обговоренню.

Отже, питання участі парламенту у процесі укладення і набрання чинності міжнародних угод є достатньо складним з огляду на те, що сфера зовнішньої політики, як уже наголошувалось, є традиційною монополією виконавчої влади. Статус Президента, як глави держави, дозволяє йому самостійно вирішувати питання про стратегічні дії держави на зовнішньополітичній арені. Але в тому випадку, коли взяті главою держави чи Урядом міжнародно-правові зобов'язання стосуються питань внутрішнього життя держави, що проявляється у необхідності здійснення певних законодавчих кроків, без участі парламенту не обійтись.

Попри все такий стан справ зовсім не означає, що парламент не може в окремих випадках самостійно вчиняти кроки з питань укладення міжнародно-правових договорів. Насправді мова йде про надзвичайно вузьке коло питань, а саме про міжпарламентське співробітництво як на двосторонньому рівні, так і в межах міжнародних організацій. З приводу останнього, необхідно наголосити на значенні спеціалізованих міжнародних організацій, які об'єднують під своєю егідою парламенти багатьох країн. Насамперед мова йде про Міжпарламентський Союз, членами якого на сьогоднішній день є парламенти 148 країн (не рахуючи 7 асоційованих членів)<sup>9</sup>. До цієї організації приєдналась і Верховна Рада України. Одним із ключових завдань Союзу є забезпечення взаємодії між міжнародними організаціями та парламентами, оскільки останні в силу концентрації основної уваги на питаннях внутрішнього життя країни, досить часто залишаються найменш поінформованими серед державних інституцій щодо тих рішень, які приймаються в рамках міжнародних організацій. У свою чергу органи міжнародних організацій досить часто мають справу лише з позицією виконавчої влади тієї чи іншої країни, тоді як думка парламенту, як загальнонаціонального представницького органу, не доводиться до міжнародного політикуму<sup>10</sup>.

Роль парламенту у процесі імплементації міжнародних угод, підписаних главою держави чи Урядом, полягає насамперед у розгляді питання щодо можливості парламенту на етапі ініціювання укладати відповідні міждержавні угоди. Безсумнівно, найбільше можливостей при постановці питання про укладення тих чи інших міжнародних угод парламент має під час затвердження Програми діяльності Уряду (мова йде, звичайно, про вітчизняну практику парламентаризму). Бо, по суті, Уряд виступає основним ініціатором здійснення певних зовнішньополітичних кроків, в той час як ці кроки повинні бути здійснені в межах Програми діяльності Уряду. Саме під час обговорення і затвердження Програми Верховна Рада з урахуванням власної позиції може вплинути на систему зовнішньополітичних заходів, які повинен у майбутньому здійснити Кабінет Міністрів. Так, у затвердженій 4 лютого 2005 року Верховною Радою Програмі діяльності Уряду Ю. Тимошенко під назвою “Назустріч людям” містились такі заходи у сфері зовнішньої політики, які планував здійснити Уряд, як наприклад: “розробити разом з ЄС нову стратегію відносин “Україна — ЄС”, яка передбачала

<sup>8</sup> Лейбо Ю. И. Внешнеполитический механизм буржуазных стран Центральной Европы: Австрия, ФРГ, Швейцария. — М.: Международные отношения, 1984. — С. 42.

<sup>9</sup> Інформація розміщена на сайті Міжпарламентського Союзу: <http://www.ipu.org>.

<sup>10</sup> Саидов А. Х. Национальные парламенты мира: энцикл. справ. — М.: Волтерс Клувер, 2005. — С. 7-9.



б перспективу членства України в ЄС; поширити на Україну окремі елементи передвступної стратегії ЄС; домогтися визнання Європейським Союзом за Україною статусу країни з ринковою економікою в антидемпінгових розслідуваннях; активізувати діалог високого рівня з питань енергетики; розпочати з ЄС роботу з метою створення зони вільної торгівлі". Разом з тим проблемним залишається те, що парламент при заслуховуванні звітів Уряду та його окремих членів не так часто порушує питання про відповідність діяльності Уряду на зовнішньополітичній арені положенням Програми діяльності Кабінету Міністрів.

Іншим проблемним моментом є ініціювання питання про ратифікацію укладеного міжнародного договору. Чинне законодавство передбачає, що ініціювання розгляду у Верховній Раді питання про ратифікацію міжнародного договору проходить декілька етапів (ст. 9 Закону України "Про міжнародні договори"). На першому етапі Міністерство закордонних справ ініціює питання про ратифікацію міжнародного договору перед Президентом України чи Урядом. На це МЗС відводиться шість місяців. Наступним етапом є внесення у порядку законодавчої ініціативи законопроекту про ратифікацію. Таким правом наділені Президент України та Кабінет Міністрів України. Проте тим вже на цьому етапі ми стикаємось з неоднозначним ставленням представників українського політикуму щодо обмеженого кола суб'єкти внесення законопроекту про ратифікацію міжнародних договорів. Як приклад, наведемо законодавчу ініціативу народного депутата IV скликання В. Г. Хари відносно внесення змін до вказаних положень Закону України "Про міжнародні договори", встановивши, що "у разі, якщо протягом одного року після підписання міжнародного договору України Президент України або Кабінет Міністрів України не внесуть на розгляд Верховної Ради України в порядку законодавчої ініціативи проект закону про ратифікацію міжнародного договору України, такий законопроект може бути внесений на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи"<sup>11</sup>.

Вважаємо таку позицією невиправданою з точки зору місця та ролі Президента, Уряду та парламенту в механізмі зовнішньополітичної діяльності. Як нами вже неодноразово наголошувалось, питання імплементації норм підписаного міжнародного договору у правовій системі України є виключним правом глави держави та Уряду (залежно від суб'єкта підписання). Саме ці інституції наділені повноваженнями керівництва зовнішньополітичною діяльністю та забезпечення здійснення зовнішньої політики. Відносно ратифікації, відмітимо, перш за все, розуміння цього інституту в міжнародному праві. Так, у правилах Секретаріату ООН зазначається, що інститут ратифікації забезпечує державам певний час для досягнення схвалення договору на внутрішньому рівні і для прийняття необхідного законодавства, що надасть внутрішньодержавної дії цьому договору"<sup>12</sup>. У зв'язку з цим цілком логічним є те, що суб'єкт, який підписав договір або за дорученням якого був підписаний договір, буде визначати час, коли необхідно вносити до парламенту акт про ратифікацію. І пояснень цьому декілька. Насамперед перенесення зобов'язань по укладених міжнародних договорах із виключно зовнішньополітичної площини у площину внутрішнього права досить часто вимагає значних фінансових витрат, зокрема під час підписання договорів про економічне та науково-технічне співробітництво. А це в свою чергу означає, що відповідні видатки повинні бути передбачені Законом України "Про Державний бюджет" чи іншими законодавчими актами в фінансово-економічній сфері.

Для того ж, щоб ратифікований міжнародний договір став не тільки формальною частиною національного законодавства, але й міг би бути безперешкодно застосований на практиці, необхідно закріпити процес ратифікації

<sup>11</sup> Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про міжнародні договори" (щодо ратифікації) (реєстр. № 7253 від 28.03.2005 р.) // [http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb\\_n/webproc2\\_5\\_1\\_J?ses=10005&num\\_s=2&num=7253](http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc2_5_1_J?ses=10005&num_s=2&num=7253).

<sup>12</sup> Лукашук І. І. Указ. работа. — С. 413.



прийняттям відповідних законів. По суті ж ратифікація є кроком парламенту, пов'язаним зі зміною чинного законодавства відповідно до норм міжнародного договору, що передається на ратифікацію. Тому не випадково в ч. 7 ст. 9 Закону України “Про міжнародні договори” передбачається, що якщо на ратифікацію подається міжнародний договір, виконання якого потребує прийняття нових або внесення змін до чинних законів України, проекти таких законів подаються на розгляд Верховної Ради України разом із проектом закону про ратифікацію і приймаються одночасно. Однак прикрим є те, що ця норма досить часто ігнорується і як суб'єктами, що ініціюють питання про ратифікацію, так і самим парламентом.

Пов'язаною із вищерозглянутим питанням є пропозиція, яка вже неодноразово висловлювалась в юридичній літературі. Мова йде про внесення змін до Закону України “Про міжнародні договори”, які передбачають зобов'язання вносити суб'єктом (Президентом чи Урядом) законопроект про ратифікацію підписаного ним договору протягом 6 місяців з моменту його підписання<sup>13</sup>. На наш погляд, обмеження певними строками суб'єктів підписання міжнародних договорів відносно внесення законопроекту про ратифікацію цього договору може мати негативні наслідки. Справа в тому, що підписання міжнародних договорів можна розглядати з різних сторін. З одного боку, переважна більшість питань у міжнародному спілкуванні носять суто політичний характер, вирішення яких тим чи іншим чином відображає політичну волю вищого керівництва відповідної держави. В тому числі такий підтекст має підписання міжнародного договору.

З іншого боку, кожний міжнародний договір містить у собі норми-зобов'язання, які бере на себе та чи інша країна. Таким чином правова характеристика підписання міжнародних договорів означає включення до правової системи нових норм, які в перспективі посядуть місце в системі права вище ніж закони<sup>14</sup>.

Як уже нами наголошувалось, ратифікація міжнародних договорів досить часто може тягнути за собою додаткові витрати із Державного бюджету та внесення відповідних змін до чинного законодавства. Детальна розробка подібних заходів вимагає значних зусиль від фахівців протягом тривалого часу. В даному разі успіх у цій справі може призвести як до зменшення ефективності в реалізації ратифікованого договору, так і в кінцевого рахунку може позначитись на міжнародному іміджі країни, яка не здатна виконувати взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання.

Більш раціональною і продуктивною ми вважаємо ситуацію, коли після підписання міжнародного договору спочатку будуть внесені відповідні зміни до чинного законодавства, а вже потім відбудеться процес ратифікації. Як це, наприклад, трапилось із ратифікацією Європейської конвенції про громадянство: приєднання до конвенції мало місце у 2003 році, у 2005 році були внесені відповідні зміни до Закону України “Про громадянство України”<sup>15</sup>, а закон про ратифікацію конвенції був прийнятий 20 вересня 2006 року.

Зовсім протилежні наслідки мала ратифікація Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Нагадаємо, що ратифікація Хартії не супроводжувалась прийняттям нової редакції Закону “Про мови в Українській РСР”<sup>16</sup> та внесенням відповідних змін до інших законів, зокрема до Закону “Про місцеве самоврядування

<sup>13</sup> Сарган О. В. Ратифікація міжнародних договорів-основний напрям зовнішньополітичної діяльності парламенту України // Держава і право. — 2005. — Вип. 28. — С. 283, 284; Назаренко О. А. Міжнародні договори в системі джерел конституційного права України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. — К., 2006. — С. 14.

<sup>14</sup> “Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору” (ч. 2 ст. 19 Закону України “Про міжнародні договори”).

<sup>15</sup> ОВУ. — 2001. — № 9. — Ст. 342.

<sup>16</sup> ВВР. — 1993. — № 39. — Ст. 383.



в Україні<sup>17</sup>. Саме Хартія стала нормативною підставою для прийняття цілою низкою місцевих рад рішення про надання російській мові статусу регіональної. Невизначеність в українському законодавстві статусу “регіональної мови” та повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування по врегулюванню питання використання мов призвело до протистоянь та непорозумінь між державними інституціями, а інколи і до розгляду подібних спорів у суді. Як це трапилось у м. Харкові, де двом судовим інстанціям довелось розглядати позовну заяву міського прокурора на рішення Харківської міської ради про визнання за російською мовою статусу регіональної. Незважаючи на рішення суду, яким дії міськради були визнані законними, непорозуміння у використанні цього рішення все-таки залишилось через законодавчі прогалини.

Окремого розгляду потребує і сам процес ратифікації міжнародного договору парламентом, тобто розгляду і прийняття закону про ратифікацію договору. Не маючи можливості розглянути детально цей процес у межах однієї статті, зупинимось лише на одному важливому положенні Регламенту Верховної Ради, яке стосується ратифікації договорів. При ратифікації договору важливе значення мають застереження, які робить ратифікуюча сторона стосовно дії договору. В міжнародному праві під “застереженням” розуміють “односторонню заяву держави чи міжнародної організації під будь-якою назвою, зроблену у момент погодження із договором, яка покликана виключити чи змінити юридичну дію певних положень договору у їх застосуванні до автора застереження”<sup>18</sup>. У даному випадку важливим, з нашої точки, зору є надання відповідно до ст. 196 Регламенту Верховної Ради України<sup>19</sup> права народним депутатам під час ратифікації вносити пропозиції щодо застережень до міжнародних договорів України (крім двосторонніх договорів) у порядку, передбаченому Регламентом для внесення пропозицій до законопроектів. По суті, це єдина можливість парламентаріїв впливати на зміст укладених міжнародних угод.

Звичайно, що участь в укладенні міжнародних договорів, незважаючи на всю важливість акту парламенту про ратифікацію договору, далеко не єдине зовнішньополітичне повноваження Верховної Ради. Однак аналіз компетенції парламенту з цього напрямку дозволяє пересвідчитись в обмежених можливостях загальнонаціонального представницького органу в сфері вирішення питань зовнішньої політики в умовах посилення глобалізаційних та інтеграційних тенденцій. Разом із тим, як засвідчує практика діяльності парламентів зарубіжних країн, у багатьох випадках вони поступаються своїми позиціями в питаннях вирішення зовнішньополітичних завдань виконавчій владі. Про причини цих процесів ми вже неодноразово згадували. Однак поряд з цим заради збереження відповідного балансу і авторитету національного парламенту на зовнішньополітичній арені парламентарії використовують максимальний арсенал власних можливостей по отриманню інформації про кроки, які здійснюють урядові структури в сфері зовнішньої політики. У багатьох випадках Уряд із порозумінням ставиться до необхідності інформування парламентом про угоди, які укладаються виконавчою владою. На превеликий жаль, ми до цього часу не усвідомили, що це одна із небагатьох можливостей запобігати виникненню державно-правових конфліктів між парламентом та Урядом з приводу зовнішньополітичних кроків останнього. І як приклад, тут можна відмітити блокування роботи парламенту на початку цього року з боку опозиційних фракцій, яке було спричинено непрозорістю дій керівництва України щодо майбутнього вітчизняної газотранспортної системи у переговорах із Російською Федерацією.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою конституційного права України  
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого  
(протокол № 8 від 23 лютого 2007 року)*

<sup>17</sup> ОВУ. — 1997. — № 20.

<sup>18</sup> Лукашук І. І. Указ. работа. — С. 433.

<sup>19</sup> ОВУ. — 2006. — № 16. — Ст. 1174.